

Nederlands Gouden Eeuw en de nationale identiteit

Maarten Prak

Op donderdag 12 september 2019 kondigde het Amsterdam Museum aan dat het de term 'Gouden Eeuw' zou vervangen door de neutrale aanduiding 'zeventiende eeuw'. Toen ik de volgende ochtend even na acht uur op kantoor kwam, hadden al diverse kranten gebeld. Die avond zat ik met Thierry Baudet en Zihni Özdil, beiden opgeleid als historicus, bij *De Wereld Draait Door* om over de kwestie te spreken. Geheel voorspelbaar vond Özdil het een goed idee, was Baudet van mening dat de Gouden Eeuw iets was om trots op te zijn, en vond ik dat de waarheid in het midden lag. Intussen had Arie Slob, minister van Onderwijs en opgeleid als historicus, laten weten dat hij het hele idee onzin vond en premier Rutte, eveneens een gediplomeerd historicus, liet zich op 13 september in vergelijkbare woorden uit op zijn wekelijkse persconferentie. Dat stukje van de persconferentie plaatste de VVD vervolgens op zijn website om nog eens te onderstrepen dat hun premier opkwam voor de Nederlandse identiteit.

Een nationale discussie over de Gouden Eeuw

Het Amsterdam Museum, voorheen Amsterdam Historisch Museum, verzamelt en presenteert het historisch erfgoed van de stad Amsterdam. Als hoofdstedelijk museum en gezien de rol van Amsterdam in de Nederlandse geschiedenis, is het Amsterdam Museum een belangrijke speler in de verbeelding van de Nederlandse geschiedenis. Ik heb mij laten vertellen dat het museum verrast was door de heftige reacties, maar de aankondiging was in ieder geval grondig voorbereid. Op de website werd het voornemen gerechtvaardigd in een document van negen bladzijden, geschreven door conservator Tom van der Molen. Die begon met uit te leggen dat in zijn vakgebied, de kunstgeschiedenis, de term 'Gouden Eeuw' een heel specifieke betekenis heeft: bloeiperiode van de kunsten. Zo werd de term ook inderdaad al in de zeventiende eeuw gebruikt. Pas in de negentiende eeuw raakte de gewoonte in zwang om er zo'n

beetje alles uit die periode in de Nederlandse geschiedenis onder te vatten. Dat was, merkte Van der Molen terecht op, onderdeel van een veelomvattender programma om de nationale identiteit te bevorderen. De afgelopen twintig jaar was, vervolgde Van der Molen, de term opnieuw populair geworden. Hij kon dat aantonen met data uit de kranten die de Koninklijke Bibliotheek heeft gedigitaliseerd. Daaruit blijkt inderdaad een forse toename, vooral sinds de jaren 1980, al moet er meteen bij gezegd worden dat de aantallen frappant klein zijn en blijven. Die term 'Gouden Eeuw' is natuurlijk niet waardevrij. Het huidige gebruik impliceert een zonnige kijk op deze 'gouden' periode. Maar intussen zijn er donkere wolken aan de horizon verschenen, aldus nog steeds Van der Molen. We hebben meer oog gekregen voor de armoede die er ondanks alle rijkdom ook was. Maar vooral is er veel meer aandacht gekomen voor de slavenhandel en slavernij. Dit waren volgens Van der Molen en het Amsterdam Museum niet zomaar een paar donkere bladzijden in een verder geslaagd tijdvak, maar structurele elementen van de economische en culturele successen van Nederland in die eeuw. Van der Molen vertelt in het stuk op een persoonlijke toon hoe contacten met vertegenwoordigers van de Surinaamse en Antilliaanse gemeenschappen in Amsterdam hem geleidelijk de ogen openden voor het aanstootgevende van die term 'Gouden Eeuw'. Door die te gebruiken, sluit de geschiedenis bepaalde groepen uit, worden de lotgevallen van de winnaars (wit, man, welgesteld) tot norm verheven, aldus Van der Molen.

Deze kritiek op het begrip Gouden Eeuw weerspiegelt recente ontwikkelingen onder historici. Er wordt ten eerste meer onderzoek gedaan naar de aard en omvang van de slavenhandel en slavernij. Jarenlang werd dit onderwerp beheerst door de Leidse historicus Piet Emmer, die in 2000 het boek *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* publiceerde. In dat boek schildert Emmer een uitgesproken tragische versie van de Nederlandse slavenhandel. Die handel was vreselijk vanwege de ellende die de tot slaaf gemaakte Afrikanen werd aangedaan, maar dubbel ellendig omdat ook de Europeanen er vaak het leven bij lieten en bovendien de economische opbrengsten gering waren. De slavenhandel, zo stelde Emmer, heeft daardoor meer culturele dan economische gevolgen gehad. Intussen heeft zich een jongere generatie aangediend die dat laatste betwijfelt. Uit nieuwe gegevens leiden zij af dat de slavenhandel en slavernij wel degelijk winstgevend waren en belangrijk bijdroegen aan de Nederlandse welvaart. Bovendien beperkte de slavernij zich niet tot het Atlantisch gebied, maar kwam hij ook veel voor in Azië; misschien nog wel meer dan in de Nederlandse gebieden in de Cariben en Zuid-Amerika. In een stad als Amsterdam, waarvan het imago zo sterk bepaald is door de zeventiende eeuw – denk aan grachtengordel en Rijksmuseum – schuurt het slavernijverleden voor de inwoners van Surinaamse of Antilliaanse afkomst en allicht ook voor de daar woonachtige Afrikanen.

Tegelijk met de toegenomen aandacht voor de slavenhandel en slavernij hebben historici van zowel Europa als van de Nederlandse aanwezigheid in Azië en Amerika veel meer oog gekregen voor de gewelddadigheid van het Nederlandse optreden. Het beeld van een land van 'kooplieden en dominees' heeft daardoor een geduchte knauw gekregen. In dit rijtje horen ook de soldaten uitdrukkelijk thuis. Vooral buiten Europa gingen de Nederlanders zeer agressief te werk. Die militaire agressie staat op gespannen voet met het optimisme dat besloten lijkt te liggen in een begrip als 'Gouden Eeuw'. De discussie over de stap van het Amsterdam Museum kwam weliswaar als een verrassing, maar met de wijsheid achteraf die historici eigen is, kunnen we vaststellen dat die er vroeg of laat wel was gekomen.

Deze episode werpt een schel licht op de hoofdrol van de Gouden Eeuw in de Nederlandse nationale identiteit. In dit opstel wil ik die rol van een aantal kanten belichten, door te kijken hoe het concept is besproken door historici, door liefhebbers en critici in het politieke domein, en in de marketing van musea. Bij elkaar levert dat een rijk geschakeerd beeld op, waaruit enerzijds blijkt dat 'Gouden Eeuw' een krachtig concept is, maar ook dat het daardoor gebruikt wordt in uiteenlopende betekenissen. Maar voordat we terugkeren naar de Gouden Eeuw, is het nuttig om stil te staan bij de verhouding tussen nationale identiteit en geschiedenis.

Nationale identiteit en geschiedenis

De reacties in september 2019 bewezen dat het Amsterdam Museum een gevoelige snaar had geraakt. Waarom is dit meer dan een storm in een glas water, een relletje in de pers dat iedereen weer snel mag vergeten? Daarvoor moeten we stilstaan bij het verschijnsel 'nationale identiteit', en de ingewikkelde verhouding die de geschiedenis en de historische wetenschap onderhouden met die 'nationale identiteit'.

Die verhouding is ten eerste ingewikkeld omdat het fenomeen 'nationale identiteit' als zodanig geen gemakkelijk concept is. Intussen is wel overtuigend aangetoond, door en in het voetspoor van Geert Hofstede, dat nationale groepen herkenbaar verschillend gedrag vertonen. Een fameus voorbeeld hiervan is de Hollandse 'botheid', die tijdens de corona-crisis nog eens aan de hele wereld werd gedemonstreerd door de Nederlandse Minister van Financiën Hoekstra. Zijn eigen verbazing over de manier waarop zijn kritiek op de begrotingsdiscipline in Mediterrane landen was opgevat, bewees eens te meer dat hij weinig gevoel had voor de verschillen in sociale stijl tussen naties. Die Hollandse botheid is echter

niks nieuws, want vijfhonderd jaar geleden schreef Erasmus, zelf een prachtig voorbeeld van een Nederlandse kosmopoliet, er al over in een boekje over goede manieren. Maar bij nationale identiteit denken we ook aan andere elementen van onze cultuur, opgevat in de brede zin. Tolerantie wordt dan vaak genoemd, en Erasmus wordt daarbij geregeld aangehaald als een bron van inspiratie, want tijdens de Reformatie, die plaatsvond in de tijd dat hij leefde, werd de vraag naar tolerantie plotseling zeer acuut. Maar was Nederland wel zo'n tolerant land in de zeventiende en achttiende eeuw, toen katholieken alleen bijeen konden komen in schuilkerken omdat hun missen niet in het openbaar gevierd konden worden? En hoe tolerant was het dat de Nederlandse bisschoppen nog in 1954 hun gelovigen per Mandement waarschuwden tegen het uitbrengen van een stem op de PvdA? Het enorme percentage joodse Nederlanders dat niet terugkeerde na de oorlog – hoger dan waar ook in West-Europa – werpt evenmin een gemakkelijk licht op de Nederlandse tolerantie. Dit alles moet ons doen realiseren dat het collectieve zelfbeeld dat 'nationale identiteit' per definitie is, niet constant is en als generalisatie ook geregeld op gespannen voet staat met de historische realiteit. De veronderstelling dat er een robuuste 'nationale identiteit' bestaat, is historisch onhoudbaar.

Maar met die historische kritiek is slechts de helft van de rol van historici in de 'nationale identiteit' benoemd. Want zij kunnen er bij tijden de felste critici van zijn, tegelijk zijn zij ook architecten van dat zelfbeeld. Sterker, hun hele vak is onlosmakelijk verbonden met de opkomst en consolidatie van het natiebeseef in de negentiende eeuw en maakte indertijd welbewust deel uit van de constructie van de natie, die *'imagined community'* naar de gevleugelde uitdrukking van Benedict Anderson. Het is geen toeval dat veruit de meeste geschiedenis nog altijd nationale geschiedenis is, gepubliceerd in nationale tijdschriften, zoals in Nederland de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, uitgegeven door het 175 jaar oude Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap en intussen bezig aan zijn 135ste jaargang. Het tijdschrift noemt zich tegenwoordig ook *Low Countries Historical Review*, maar die Engelse ondertitel zoekt vooral aansluiting bij de internationaliseringsbeweging in de wetenschap; inhoudelijk draait het in het tijdschrift nog altijd om de geschiedenis van de Lage Landen. Ieder zichzelf respecterend land heeft zo'n quasi-officieel historisch tijdschrift over de eigen geschiedenis, meestal gevuld met artikelen in de officiële landstaal.

De afgelopen 25 jaar is er ook in het publieke domein onmiskenbaar meer aandacht gekomen voor de nationale geschiedenis en die aandacht kan niet los gezien worden van de opkomst van nationalistische stromingen, die veelal bekend staan als 'populistisch'. Maar hoewel deze stromingen het luidruchtigst zijn, is het draagvlak beslist breder, zoals blijkt uit twee spraakmakende historische projecten, het ene geslaagd, het andere mislukt.

Het geslaagde deel is de Canon van Nederland, die in 2006 werd gepubliceerd door een commissie onder leiding van de historisch-letterkundige Frits van Oostrom. Deze commissie was ingesteld door de Minister van OC&W naar aanleiding van een rapport van de Onderwijsraad uit januari 2005, waarin een tekort werd gesignaleerd aan “aandacht voor de ‘canon’ als uiting van onze culturele identiteit”. De instelling van de commissie ging gepaard met debatten in de dag- en weekbladen en onder de experts, over de vraag of zo’n van overheidswege voorgeschreven uittreksel van de geschiedenis wel acceptabel was. In die discussie werd gewezen op de gevaren van blikvernaauwing, versimpeling, anachronisme en – vooral – het risico van ‘staatsgeschiedenis’. In een land waar de vrijheid van onderwijs nog altijd de ideologische veelkleurigheid moet waarborgen, kon je dat zelfs als onwettig aanmerken. Veel critici waarschuwden in het bijzonder voor het risico van hoera-geschiedenis, waarin de nationale trots de boventoon ging voeren. Die canon, vooral bedoeld voor het lager onderwijs, is er ondanks al die bedenkingen gekomen en werd ook goed ontvangen. Hij heeft bovendien school gemaakt, want sindsdien zijn er tientallen canons verschenen, waarin plaatsen, regio’s beroepsgroepen en wat dies meer zij een bondige versie van hun eigen geschiedenis hebben opgetekend. In de Canon, die begint met de hunebedden ca. 3000 jaar voor het begin van onze jaartelling en eindigt met de Europese eenwording, zijn twaalf van de vijftig vensters gewijd aan de zeventiende eeuw. Alleen de twintigste eeuw heeft meer vensters. Dat suggereert iets over de waarde die gehecht wordt aan de gebeurtenissen uit de Gouden Eeuw. Het zijn trouwens merendeels positieve onderwerpen die voor de zeventiende eeuw worden aangesneden. Zelfs de vele oorlogen uit dat tijdvak krijgen via Michiel de Ruyter een goed gevoel mee. Het venster over de slavernij en slavenhandel maakt echter duidelijk dat de voorspoed in Nederland gepaard ging met ernstige misstanden elders en bespreekt de grote rol die Nederlanders daarbij speelden. De herziene versie die in de zomer van 2020 verscheen, plaatst wel vaker kritische kanttekeningen, bij voorbeeld bij Michiel de Ruyter die de slavenhandel beschermde.

Het uiteindelijk mislukte project was het Nationaal Historisch Museum. Tot de oprichting daarvan werd in 2006 besloten door een bijna unanieme Tweede Kamer (alleen D66 was tegen), die zich aangesproken voelde door de aansporingen van SP-voorman Jan Marijnissen, de animator van het nieuwe museum. Er werd vijftig miljoen euro voor vrijgemaakt. Daarvoor zou ook een gebouw moeten worden neergezet. Het Nationaal Historisch Museum ontwikkelde allerlei leuke en innovatieve programma’s, waarvan allicht de allerleukste was InNL. Daarbij zou het overal in het land met behulp van de mobiele telefoon historische informatie kunnen ophalen op plekken waar iets bijzonders was gebeurd. Er waren echter sterke tegenkrachten. Na een prijsvraag was het Nederlands Openluchtmuseum (NOM) in Arnhem door minister Plasterk aangewezen als vestigingsplaats, maar daar was onder andere Marijnissen sterk tegen gekant.

Zo'n museum moest volgens hem in Den Haag of Amsterdam komen. Ook de projectleiders Byvanck en Schilp distantiëerden zich van de samenwerking met het NOM. Tegelijk maakten andere musea duidelijk dat zij niet bereid waren om onderdelen van hun eigen collectie af te staan aan het nieuwe museum, dat daarvoor met lege handen stond. Het Rijksmuseum, op dat moment in verbouwing maar voornemens om de historische collectie veel prominenter te presenteren, noemde het hele plan overbodig omdat Nederland al een nationaal historisch museum heeft – het Rijksmuseum zelf. In 2011 werd het project gestaakt. Inderdaad biedt het in 2013 heropende Rijksmuseum juist voor de zeventiende eeuw een presentatie waarin schilderkunst en geschiedenis op vernuftige wijze samen worden getoond.

Beide projecten genereerden veel publiciteit. De Gouden Eeuw werd nog eens extra in het zonnetje gezet toen de NPO in 2012 een serie van dertien uitzendingen maakte over deze periode, gepresenteerd door Hans Goedkoop en begeleid door een tentoonstelling in nota bene het Amsterdam Museum. Die serie werd door gemiddeld een miljoen mensen bekeken. Daarnaast was er ook nog een zeer amusante jeugdserie, *Welkom in de Gouden Eeuw*. Dit alles wees er nog maar eens op dat de vaderlandse geschiedenis, en vooral dit deel ervan, op grote belangstelling mocht rekenen, zowel bij politici als bij de bevolking.

De historische Gouden Eeuw

Wat voor geschiedenis krijgt het publiek voorgeschoteld door de historici? De zeventiende eeuw is de periode waarin veel zaken die als 'typisch Nederlands' worden beschouwd, hun oorsprong vonden. Jaarlijks verschijnen meer boeken en artikelen over deze periode dan een mens kan lezen. Een van de resultaten van al die nieuwe publicaties is een scherper besef dat die zeventiende-eeuwse oorsprongen niet altijd 'typisch Nederlands' waren. Neem de tulp. Tegenwoordig beheersen Nederlandse telers ongeveer de helft van de wereldmarkt in sierbloemen. De tulp is van dat aanbod een herkenbaar en onlosmakelijk onderdeel. De Keukenhof, waar tulpen een hoofdrol spelen, trok in 2019 binnen de paar weken dat het park geopend is, 300.000 bezoekers, afkomstig uit honderd landen. Slechts twintig procent van die bezoekers was Nederlander. Maar de tulp is van oorsprong afkomstig uit het Midden Oosten en is tot op de dag van vandaag de nationale bloem van Turkije. Pas in de zestiende eeuw bereikten de eerste tulpen de Lage Landen en in de zeventiende eeuw werden ze op grotere schaal geteeld in Holland, waar de geestgronden achter de duinenrij zeer geschikt bleken voor bloembollen. Vooral de veelkleurige, 'gebroken' soorten, zoals de *Semper Augustus* en *Admiraal van Enkhuizen*, die besmet waren met een plantenziekte (maar

dat werd pas in de twintigste eeuw ontdekt), waren veelgevraagd door hun zeldzaamheid en konden hoge prijzen opbrengen. In 1637 bereikte de speculatieve handel in tulpen een hoogtepunt – de zogenaamde tulpenmanie. Maar onze ‘nationale’ bloem is dus een importproduct.

Op een wat andere manier gaat hetzelfde op voor een ander ‘typisch’ Hollands product dat teruggaat tot de zeventiende eeuw. Dankzij de handel met Azië raakten Europeanen verslaafd aan porselein, vooral Chinees porselein dat te herkennen was aan de blauwe beschildering op een witte ondergrond. Op de schepen van de VOC werd zulk porselein vanaf het begin van de zeventiende eeuw in grote hoeveelheden aangevoerd. Het meeste daarvan werd gemaakt in Jingdezhen, waar de Chinese porseleinnijverheid geconcentreerd was. Maar in 1644 brak in China een burgeroorlog uit, die tientallen jaren zou duren. Handige ondernemers in Delft, het keramiekcentrum van Holland, experimenteerden al met imitaties van de Chinese producten. Porselein konden ze niet maken – dat lukte de Europeanen pas in de achttiende eeuw – maar bij gebrek aan het origineel nam het ‘Hollands porselein’, dat wij nu kennen als ‘Delfts blauw’, toch een hoge vlucht. Tegen de tijd dat de Chinezen de productie hervatten, was het alternatief al zo populair dat de Chinese producenten Hollandse motieven gingen overnemen.

Vergelijkbare paradoxen zien we bij de schilders van de Hollandse school. In de zeventiende eeuw werden in Nederland enkele miljoenen schilderijen vervaardigd. Ze zijn terug te vinden in kunstmusea over de hele wereld, waar ze meestal bij elkaar gepresenteerd worden. Veel van die schilderijen zijn ook herkenbaar als ‘Hollands’ omdat ze taferelen uit het eigentijdse leven verbeeldden, een onderwerp dat schilders (en hun klanten) in andere landen vaak beneden hun stand vonden. Veel van die onderwerpen waren al in de zestiende eeuw ontwikkeld door schilders in Brabant en Vlaanderen en overgewaaid naar het Noorden. Daar werden ze verder aangescherpt en ontstonden ook weer nieuwe types. Dit soort schilderijen, van interieurs, marktscènes, doktersbezoeken en mannen die vrouwen het hof maken, wordt wel aangeduid als ‘genre’, een naam die pas in de negentiende eeuw werd uitgevonden door een Franse bewonderaar van deze Hollandse kunst. Maar uit recent onderzoek is gebleken dat dit type schilderijen in de zeventiende eeuw helemaal niet zo populair was. In nagelaten boedels en op veilingen had minder dan tien procent van de schilderijen dergelijke onderwerpen. Veel populairder waren stillevens, landschappen en vooral ook scènes uit de Bijbel of de Oudheid, die volgens de zeventiende-eeuwse rangorde veel hoger moesten worden aangeslagen. Precies om die reden koos Rembrandt voor dergelijke onderwerpen. Het was namelijk Rembrandts ambitie om erkend te worden als een van de Grote Kunstenaars. Die hielden zich niet onledig met keukentaferelen of bordeelscènes. Merkwaardig genoeg paste daarmee de bekendste kunstenaar uit de zeventiende eeuw qua onderwerpskeuze niet binnen het

stramien van de Hollandse school. Ook zijn stijl, met grove streken waarin de verftoets duidelijk zichtbaar bleef, stond op gespannen voet met het realisme dat veelal als kenmerk wordt beschouwd voor de Hollandse school.

Een overeenkomstige paradox zien we bij de Nederlandse bevolking. Tijdens het hoogtepunt van de Nederlandse geschiedenis was Nederland een land van immigranten. Dat begon al bij het begin. In 1585 veroverden Spaanse troepen Antwerpen, een van de steunpilaren van de Opstand en op dat moment bestuurd door een Calvinistisch stadsbestuur. Antwerpen was gedurende een groot deel van de zestiende eeuw het commerciële hart van Noord-Europa geweest en gevestigde commerciële grootmachten zoals Venetië voorbijgestreefd. Die opkomst van Antwerpen was mede te danken aan de uitbreiding van de wereldhandel, die vooral door Portugezen en Spanjaarden ter hand was genomen. Vanaf 1501 brachten de Portugezen hun Aziatische specerijen (daartoe behoorden ook porselein en zijde) via Antwerpen op de Europese markt. Antwerpse kooplieden, die zelf niet naar Azië of Amerika (de Nieuwe Wereld) voeren, hadden zo wel een belangrijk aandeel in deze nieuwe koloniale handel. Maar 1585 betekende een keerpunt. De rebellen sloten de Schelde af, terwijl tegelijkertijd veel Antwerpse kooplieden naar elders vertrokken. Velen kwamen uiteindelijk in Amsterdam en andere Hollandse steden terecht. Daar begonnen zij, in partnerschap met lokale kooplieden, aan nieuwe zakelijke avonturen. De Hollanders hadden in de Late Middeleeuwen de grootste handelsvloot van Europa opgebouwd, vooral om handel mee te drijven in de Oostzee. Daar kwam het graan vandaan dat in Holland niet meer wilde groeien, omdat de bodem te drassig was geworden en alleen voor veeteelt geschikt was. Die handelsvloot werd vanaf 1590 ingezet om eerst naar de Middellandse Zee te varen, toen daar hongersnood heerste, maar al snel ook naar Azië en Amerika. Toen in 1602 de VOC werd opgericht, werd het kapitaal ingelegd door geboren Hollanders en Brabantse immigranten in min of meer gelijke delen.

Er zouden veel meer voorbeelden gegeven kunnen worden, maar de trend is duidelijk: migranten en buitenlandse producten en voorbeelden speelden een hoofdrol in de successen van de Gouden Eeuw, ook in aspecten van deze periode die als 'typisch Nederlands' te boek staan. Je zou ook kunnen zeggen: historisch onderzoek laat zien dat de Nederlandse nationale identiteit gevormd is door sterke internationale invloeden. Dat past natuurlijk bij de 'open' samenleving die Nederland denkt te zijn, maar het staat op gespannen voet met het idee dat die samenleving een identiteit heeft die fundamenteel verschillend is van die van andere landen. Wat wij met die andere landen delen, is veel meer dan het waardenstelsel van de 'joods-christelijke beschaving', een karakterisering die zelf overigens zeer bedenkelijk is in het licht van de behandeling van de Europese joden voorafgaand, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.

De politieke Gouden Eeuw

In 2006, kort na de oprichting, presenteerde de Partij Voor de Vrijheid (PVV) zich aan de kiezers met een programma dat getiteld was “Plan voor een Nieuwe Gouden Eeuw”. Over de zeventiende eeuw werd in dat Plan met geen woord gerept, maar de titel maakt meteen duidelijk dat in ‘populistische’ kring de Gouden Eeuw een begrip is met *sex appeal*. Direct na de bekendmaking van het Amsterdam Museum in september 2019 stelde PVV-Kamerlid Bosma aan de Minister van OC&W onder meer de vraag “Deelt u de mening van de PVV-fractie dat de Gouden Eeuw een schitterende periode uit de Vaderlandse geschiedenis is en daarom een inspiratie is voor heel Nederland?” Neem goede nota van de hoofdletter bij het woord ‘vaderlands’, zoals gespeld op de PVV-website.

Veel meer werk van de Gouden Eeuw maakt Forum voor Democratie (FvD), dat op de eigen website een viertal filmpjes plaatste over de “Gouden Eeuwen van Nederland”, voorafgegaan door een schriftelijke inleiding waarvan de kernzin luidt: “We moeten weer van ons land gaan houden”. Laten we voorbijgaan aan een paar feitelijke miskleunen, want dit zijn met zorg gemaakte voorbeelden van ‘*potted histories*’ waarin Thierry Baudet de kijkers in twee-en-een-halve minuut meeneemt langs vier episodes uit de zestiende en zeventiende eeuw: het Plakkaat van Verlatinge uit 1580, dat de onafhankelijkheid van de Spaanse koning proclameerde maar hier vooral als grondslag voor de democratie wordt gepresenteerd, de radicaal-democratische ideeën die de Antwerpse schoolmeester en boekhandelaar Franciscus van den Ende formuleerde terwijl hij in Antwerpen woonde, de ‘grootste patriot aller tijden’ Michiel de Ruyter, die volgens de PVV door een lage list van stadhouder Willem III in 1676 aan zijn einde kwam, en Johan van Oldenbarnevelt, die in 1619 ook al zijn leven verloor dankzij een Oranjevorst. Dit is propaganda voor een politieke partij, en probeert uit de geschiedenis dus een politieke boodschap af te leiden. In een notendop luidt die boodschap: op eigen houtje (los van Spanje en van ‘Brussel’) lukte het Nederland om tijdens de Gouden Eeuw welvarend te worden, dankzij een democratisch bestel. Om deze boodschap over te brengen wordt de geschiedenis versimpeld (Nederland was geen ‘democratie’ in de zeventiende eeuw; Brussel was in de zestiende eeuw niet de EU) en worden lastige feiten achterwege gelaten (Michiel de Ruyter was niet alleen een geslaagd zakenman maar ook een zeerover). Maar dit pretendeert dan ook niet om waardevrije geschiedenis te zijn; integendeel.

Niet iedereen raakt zoals Baudet in een jubelstemming als het over de Gouden Eeuw gaat. De luidste stem in het koor tegen de term ‘Gouden Eeuw’ is de afgelopen jaren een actiegroep die zichzelf ooit met de geestig gevonden naam De Grauwe Eeuw. Het is niet makkelijk om hun standpunten te achterhalen. Op het internet beperkt hun aanwezigheid zich tot een Blogspot die sinds februari

2019 niet meer vernieuwd is en waarop voornamelijk aandacht wordt besteed aan het geweld tijdens de zogeheten politionele acties in Indonesië na de Tweede Wereldoorlog. Hun bekendste wapenfeit is de leuze ‘genocide’ op de sokkel van het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen in Hoorn. Deze karakterisering van Coens optreden tijdens zijn jaren als gouverneur-generaal van de VOC gedurende de jaren 1618-1627, vooral bij de ontruiming van de Banda-eilanden, wordt nu overigens ook door historische experts gebruikt. De groep, van wie alleen de Utrechter Michael van Zeijl met naam en toenaam naar buiten treedt, keert zich ook tegen Zwarte Piet en andere vormen van racisme en koloniaal denken in Nederland, maar de ‘verheerlijking van de Gouden Eeuw’ is een belangrijke steen des aanstoots. Hoeveel medestanders Van Zeijl precies heeft is moeilijk te zeggen.

Het Vlaamse trotskistische internet-tijdschrift Vonk presenteerde kort na de bekendmaking van het Amsterdam Museum een ‘marxistisch perspectief’ op de kwestie. Daarin werd uit het standbeeld van Coen (uit 1893) en de vernoeming van een tunnel naar dezelfde Coen (in 1966) afgeleid “dat de verering van de Gouden Eeuw geen toeval of onwetendheid is, maar een bewuste strategie vanuit de heersende klasse”. Daarna volgt een met ruime citaten uit het werk van Marx geardeerde redenering over de rol van Nederland in de verbreiding van het kapitalisme voor de opkomst van de moderne industrie. “De ‘autochtone’ Nederlandse arbeidersklasse heeft niets te winnen met de verering van de Gouden Eeuw. Zelfs als de lonen van haar voorouders in de 17e eeuw verbeterden, stegen de winsten en het kapitaal van de rijke bourgeoisie nog veel sneller.” De strijd tegen ‘Gouden Eeuw’ is dus een strijd tegen de kapitalistische erfenis van die periode. Daarom heeft het geen zin wanneer de afstammelingen van slaven zich keren tegen de geprivilegieerde witte Nederlandse arbeiders en hen voor racisten uitkretten. Integendeel, beide groepen moeten samen optrekken tegen de kapitalistische onderdrukking.

Gezien de veelzijdige en ingewikkelde geschiedenis van Nederland in de zeventiende eeuw, is er voor alle politieke stromingen wel wat van hun gading te vinden. Voor historici is het vaak ongemakkelijk om hun verhalen opgeblazen te zien worden tot standpunten waaruit de meeste nuance verdwenen is, maar dat is natuurlijk precies het verschil tussen wetenschap en politiek.

De museale Gouden Eeuw

Vlak voor de Kerstdagen van 2019 kwamen dertien Nederlandse musea met een opmerkelijke collectieve advertentie van maar liefst twaalf bladzijden in de NRC. De laatste dagen waren aangebroken van het Rembrandtjaar, waarin werd herdacht dat de bekendste Nederlandse schilder, tevens boegbeeld van de Gouden Eeuw, 350 jaar geleden was overleden. Veel musea hadden dat jubileum aangegrepen voor tentoonstellingen en presentaties, en die onder de aandacht gebracht met behulp van de naamsbekendheid van de schilder. Deze advertentie-bijlage, onder de titel 'Rembrandt & de Gouden Eeuw 2019' wilde het publiek informeren over het vervolg op de vele succesvolle activiteiten van het Rembrandtjaar. Op de eerste bladzijde wordt het debat over de term 'Gouden Eeuw' uitdrukkelijk benoemd. Vervolgens wordt gesproken over de rijkdom en de bloei van de kunsten, maar ook aan migratie en slavernij gaat de advertentiebijlage niet voorbij. Na die inleiding presenteren onder andere plaatsen zoals Middelburg, Dordrecht en Enkhuizen zich met hun musea en worden dertien tentoonstellingen en verwante activiteiten aangekondigd onder de kop 'Gouden Eeuw tentoonstellingen in 2020'. Opmerkelijk is dat het Mauritshuis zich hier presenteert onder de vlag "Den Haag, machtscentrum van de Gouden Eeuw", terwijl directeur Emily Gordonker had aangekondigd dat het museum voortaan liever van de "eeuw van Rembrandt en Vermeer" wilde spreken. Zelfs het Amsterdam Museum doet mee aan deze collectieve actie, al beperkt het zich tot een korte samenvatting van de nieuwe koers inzake de terminologie. Overigens staan alle deelnemende musea in Holland en Zeeland, wat ons misschien ook iets vertelt over de geografie van de term 'Gouden Eeuw', en daarmee weer over het feit hoezeer het zelfbeeld van de Hollanders dat van Nederland als geheel is gaan bepalen.

Er zijn minstens drie redenen waarom Hollandse musea zouden willen vasthouden aan dit begrip. De eerste is dat in veel gevallen de artistieke en historische hoogtepunten van de collectie onlosmakelijk verbonden zijn met de zeventiende eeuw. Dat geldt misschien nergens meer dan in het belangrijkste museum van Nederland, het Rijksmuseum. Vanaf de opening, op 18 mei 1800, toen nog als Nationale Kunstgalerij, was het museum bedoeld als de plaats waar de hoogtepunten van de nationale kunst en het nationale verleden samen getoond zouden worden. Het museum bezit niet-Nederlandse voorwerpen en schilderijen, maar die spelen in de vaste opstelling een ondergeschikte rol. Over de verhouding tussen deze twee delen van de collectie is in de loop der jaren veel te doen geweest, maar dat de zeventiende eeuw daarin de belangrijkste plaats moest innemen, stond eigenlijk nooit ter discussie. Dat was immers de periode waarin de vaderlandse geschiedenis en kunsten een hoogtepunt bereikten. De grootscheepse verbouwing van het museum gedurende de jaren 2003-13 heeft deze nadruk op de zeventiende eeuw misschien nog verder versterkt. Niet alleen bleef de 'ere-

galerij' intact, nu als handige 'greatest hits' locatie voor Japanse toeristen die slechts een uurtje voor het museum beschikbaar hebben, maar de gehele hoofdverdieping van het museum is gewijd aan een gecombineerde presentatie van de geschiedenis en de kunst van de Gouden Eeuw. Natuurlijk liet de directeur van het museum, Taco Dibbits, meteen na de bekendmaking van het Amsterdam Museum weten dat zijn museum zou vasthouden aan 'Gouden Eeuw', wat hij te rechtvaardigen vond omdat die term oorspronkelijk naar het soort bloeiende kunstproductie verwijst die inderdaad het hart van deze presentatie vormt.

Naast de uitdaging om de kern van hun collecties op een herkenbare manier te presenteren – dat moet elk museum nastreven – zijn er twee bijgekomen in de laatste tien jaar. Musea hebben, vooral sinds de bezuinigingen onder leiding van staatssecretaris Halbe Zijlstra, de opdracht gekregen om zo veel mogelijk eigen inkomsten te verwerven en minder te leunen op subsidies. Een nobel streven dat volledig past in het neoliberale programma om de publieke sector meer te vermarkten. Musea zijn er daarom veel meer dan voorheen op gebrand om zo veel mogelijk publiek binnen te halen. Deze financiële opdracht is daarnaast gekoppeld aan een sociale opdracht. Opeenvolgende kabinetten vroegen van musea om meer werk te maken van sociale groepen die niet behoorden tot de klassieke doelgroep van hoger-opgeleide, witte Nederlanders van middelbare leeftijd. In plaats daarvan wilden gemeenten en de regering een jonger, lager-opgeleid en etnisch gevarieerder publiek in de musea zien. De uitingen van populistische partijen, die relatief veel aanhang hebben onder de lager-opgeleiden, suggereren dat met de term 'Gouden Eeuw' een deel van die doelstelling bereikt kan worden. Het lastige voor de musea is tegelijk dat sommige etnische groepen, in het bijzonder mensen met Surinaamse en Caribische wortels, juist aanstoot kunnen nemen aan de term. Vooralnog geven veel musea er klaarblijkelijk de voorkeur aan om die spanning op te lossen door de term 'Gouden Eeuw' te handhaven maar daaraan meteen een verhaal te koppelen over migratie en slavernij. Dat het Amsterdam Museum, historisch geweten van een stad met een grote Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap, voor een andere koers kiest, is behalve uit ideële overwegingen ook te verklaren uit de demografische samenstelling van het publiek dat dit museum bedient.

Conclusie

Voor zover we een 'Nederlandse identiteit' kunnen benoemen, maakt de Gouden Eeuw daarvan beslist onderdeel uit. Het vormt een kernstuk van het curriculum op de lagere en middelbare school, en voor de meeste Nederlanders zal Rembrandt een bekende naam zijn. Wat de Nederlanders precies weten van die perio-

de, is niet zo makkelijk te achterhalen, maar schoolboeken bieden een heel genuanceerd beeld. De musea proberen dat ook te doen en zij sluiten daarmee aan bij een trend onder historici die benadrukken dat de Gouden Eeuw twee gezichten had: een wit gezicht van voorspoed in Nederland zelf, een zwart gezicht buiten Europa, waar de Nederlanders intensief betrokken waren bij mensenhandel en slavernij. Net als over de Tweede Wereldoorlog, toen de Nederlanders niet allemaal 'goed' of 'fout' waren en tussen die twee uitersten allerlei schakeringen van gedrag bestonden, kun je over de Gouden Eeuw uiteenlopende verhalen vertellen. Het debat dat losbarstte naar aanleiding van het besluit van het Amsterdam Museum om de term 'Gouden Eeuw' te laten vallen, maakt nog eens heel duidelijk hoe diep die term in het Nederlands bewustzijn verankerd is. Dat de discussies zich ook uitstrekken tot het politieke domein is daarmee onvermijdelijk.

Maarten Prak (1955) is hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht

Literatuur

- Brink, Gabriël van den (red.), *Waar toe is Nederland op aarde? Nadenken over verleden, heden en toekomst van ons land*. Amsterdam: Boom, 2018.
- De Jong, Ad, *Dirigenten van de herinnering: Musealisering en nationalisering van de volks-cultuur in Nederland 1815-1940*. Nijmegen: SUN, 2001.
- Frijhoff, Willem, "Identiteit en identiteitsbesef: De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 4, 614-34
- Frijhoff, Willem & Spies, Marijke, *1650: Bevochten eendracht*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999.
- Ham, Gijs van der, *200 jaar Rijksmuseum: Geschiedenis van een nationaal symbool*. Zwolle/Amsterdam: WBooks, 2000.
- Prak, Maarten, *Nederlands gouden eeuw: Vrijheid en geldingsdrang*. Amsterdam: Prometheus, 2020.
- Sas, N.C.F. van (red.), *Vaderland: Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. Amsterdam: Amsterdam U.P. 1999.